

Дмитро ЯНКО,
заслужений діяч мистецтв України

*Стягам калиновим
вклонимось,
Що не схилились орді.
За ратоборців
помолимось
Небу, Землі і Воді.*

Борис Олійник

68

«БАТЬКІВЩИНА-МАТИ». ЯК ВОНО БУЛО

зі щоденника учасника пам'ятного будівництва

Український народ сприйняв фашистську агресію як страшну загрозу для існування. Понад сім мільйонів наших співвітчизників мужньо боролися на фронтах, у партизанських з'єднаннях та в підпіллі. Трудівники тилу самовіддано працювали для фронту, а 5,5 мільйона осіб стали донорами. Майже 2,5 мільйона воїнів-українців нагороджено орденами й медалями, близько двох тисяч удостоєно звання Героя Радянського Союзу, 39 – одержали це звання двічі, а І. Кожедуб – тричі. Більш як 16 мільйонів працівників тилу нагороджено медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Фото Миколи БІЛОКОПИТОВА.

На відзначення подвигів героїв та для увічнення загиблих встановлено понад 27 тисяч пам'яток і меморіалів. У 1974 році – до тридцяти річчя визволення рідної землі від фашистських окупантів – у Києві був започаткований Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Експозицію розмістили в залах старовинного Кловського палацу. Ще до її відкриття видатний скульптор, народний художник СРСР, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської премії та п'ятьох Державних премій СРСР Євген Вучетич, за попередньою домовленістю з керівництвом республіки, привіз до Києва проект архітектурно-скульптурного комплексу, розроблений разом із архітектором Є. Стамо. Матеріали розгорнули в Республіканському виставковому павільйоні.

Для перегляду прибули керівники партії та уряду України на чолі з першим секретарем ЦК КПУ В. Щербичем. Є. Вучетич розповів про свій масштабний проект, яким, зокрема, передбачалося збудувати комплекс на пагорбі правого берега Дніпра, неподалік від Києво-Печерської лаври, серед архітектурних споруд якої височіє дзвіниця. Домінантою комплексу мала стати статуя «Батьківщина-мати» з піднесеними до неба руками, в яких – щит і меч. На фасадному боці торса пропонувалося зображення Леніна. Висота статуї, з обов'язковим позолоченням, – до 100 метрів. При цьому автор проекту навів слова з пісні «Белоруссия родная, Украина золотая».

Головний вхід комплексу пропонували зробити від моста імені Патона, на крутих схилах пагорба мали розміщуватися велетенські горельєфи, що зображують воїнів, які штурмують берег Дніпра. Уся музейна експозиція – під землею – мала бути незвичною. Різні засоби – спеціальне освітлення, звукові ефекти, збільшені фотознімки воїнів, танків, літаків, гармат і кулеметів під час жорстокого бою – давали змогу зробити все, щоб глядач відчув і побачив жах війни. Завершувалася експозиція на відкритій терасі, біля скульптури «Батьківщина-мати», з чудовим видом на мирне небо, чарівним пейзажем навколо лаври й біля берегів Славути. На сусідньому пагорбі пропонували встановити велику чашу з Вічним вогнем.

Після доповіді авторів поставили чимало запитань. Висловили незгоду щодо великого розміру статуї та її образного вирішення. Говорили про недоцільність зображення на фасадному боці портретного барельєфа Леніна та покриття сухозлотицею. Зазначали, що незрозумілою є орієнтація статуї на північний схід, а не на захід, куди виганяли окупантів. Ставили питання про недоцільність створення чаші з вогнем, оскільки цей символ уже є неподалік, у Парку Вічної слави.

Оскільки проект сприймався неоднозначно, В. Щербичий наголосив, що це лише ідея, а в подальшій роботі автор врахує зауваження. Скульптор із цим погодився. Під час доопрацювання проекту меморіального комплексу мені, за службовими обов'язками завідувача сектору образотворчого мистецтва відділу культури ЦК КПУ, довелося побувати в московській майстерні Є. Вучетича. В робочому кабінеті стояли шафи з книжками, за склом – фотографії, де, як прокоментував господар, зафіксовано моменти відпочинку з друзями, серед яких – тодішні керівники партії та країни Л. Брежнєв, М. Сулов, М. Підгорний, А. Громико, Д. Устинов та інші. Перейшовши до розмови про меморіальний комплекс для Києва, скульптор розповів, що спочатку показав проект своїм друзям (членам Політбюро ЦК КПРС), які схвалили задум, а сам Л. Брежнєв, зателефонувавши до В. Щербича, сказав про це. Після цього стала зрозумілою його позиція під час обговорення недосконалого проекту й постійний особистий контроль за спорудженням меморіалу.

У доопрацьованому варіанті автор урахував декотрі із зауважень, але подальша робота здійснювалася без нього (Є. Вучетич раптово помер 12 квітня 1974 року). Було сформовано авторську групу з київських митців. Керівником став архітектор Віктор Єлізаров (на той час перший заступник голови Держбуду УРСР), відповідальним за скульптурні роботи призначили Василя Бородея. Створили дирекцію музею на чолі з генерал-майором Василем Козловим (автор книжок про війну «Заслон» та «Контрольна смуга»). До роботи прилучилися архітектори І. Іванов, Г. Кислий, І. Мезенцев, В. Фещенко, скульптори Ф. Соґоян, В. Вінаїкін та В. Швецов. Допомогали й інші скульптори, зокрема молоді. Проект докорінно змінили: було створено вхід до комплексу з центру міста (від лаври), розміри статуї змен-

шили (62 метри – скульптура і 40 метрів – постамент, навколо якого розміщені зали музею); відмовилися від позолоти й зображення Леніна; замість передбачуваного раніше напису на щиті «Кто к нам с мечом придет, от меча и погибнет» запропонували герб СРСР; на алеї, що веде до входу в музей, вирішили встановити тематичні скульптурні композиції.

Усі зміни сприймалися позитивно, але від багатьох фахівців, а також від міністерств культури УРСР і СРСР та Держбуду СРСР надходили негативні оцінки образу «Батьківщини-матері», зокрема не сприймалися озброєність (меч і щит), небажана орієнтація на північний схід, неслов'янський типаж тощо. Про все це вирішили доповісти політбюро ЦК КПУ. Створили альтернативний проект, у якому «Батьківщина-мати» тримає високо піднесений вінок із пальмових та лаврових гілок, до яких було вплетено дві рубінові зірки Героя Радянського Союзу та Героя Соціалістичної Праці як символ єдності в здобутій перемозі фронту і тилу.

Загалом підтримуючи таку ідею, ніхто з вищих керівників не наважився завізувати доповідну записку. Зрештою ухвалили, що від Київського міського комітету партії її підпише секретар з ідеологічних питань Тамара Главак, а від відділу культури ЦК КПУ – завідувач сектору образотворчого мистецтва. В. Щербіцький відразу зреагував на документ і скликав на заводі ім. Паризької Комуні, де вже розпочалося виготовлення скульптури, всіх керівників, причетних до створення пам'ятника.

Оглянувши присутніх, перший секретар ЦК КПУ сказав: «То хто це в нас такий паціфіст, що вважає за непотрібне тримати меч у руках? А чому говориться, що скульптура спрямована так далеко, а не на північний схід, а не на місто й Дніпро?». Потім підійшов до В. Бородая й запитав його: «Ви теж проти скульптури, запропонованої Вучетичем?». Василь Захарович відповів: «Ні, ми вже звикли до неї й готові працювати далі». Так він фактично відмовився від того, що сам пропонував. Після цього керівник проектних робіт В. Єлізаров виклав думки про те, чому треба змінити скульптуру. Мабуть, не знайшовши інших контраргументів, В. Щербіцький підійшов до нього, взяв за ланцюг піджака й запитав: «Ви хочете щось добре зробити?» Той відповів, що так. «І я хочу, – сказав Володимир Васильович. – Тоді давайте працювати». На цьому обговорення завершилося.

Усі вийшли на подвір'я заводу, де лежав (для можливого покриття скульптури) штучно позолочений залізний лист, виготовлений у лабораторії Інституту електрозварювання ім. Є. Патона. Випробування засвідчило: на листі, який недовго полежав на повітрі, іржа вже пробивалася крізь позолоту. Ось тоді й вирішили виготовляти скульптуру з нержавіючої сталі.

Під час монтажу з'ясувалося, що меч задовгий і надмірно хитається. Блок опустили на землю, і В. Бородай із майстрами зменшили меча. Отож зроблено це було не на вимогу релігійних діячів, щоб зброя не була вища за хрест на дзвіниці, як це подають нині в Інтернеті, а з технічної потреби.

Пригадується й такий епізод. У тематичному горельєфі «Боротьба партизанів» В. Бородай зобразив дві історичні постаті – С. Ковпака та О. Федорова. Багатьом здавалося, що композиція від цього лише виграла, бо набула конкретності й виразності. Але секретар ЦК КПУ В. Маланчук висловив таке міркування: не слід подавати лише двох конкретних героїв, бо це спричинить справедливі нарікання інших партизанів, зокрема з об'єднання О. Сабурова, яке було одним із найбільших. Схожі риси

довелося знівелювати. Немає портретності й у статуї (як про це безпідставно написано в деяких публікаціях). Маємо узагальнений символічний образ «Батьківщини-матері».

Напередодні відкриття комплекс оглядала державна комісія на чолі з Головою Ради Міністрів УРСР О. Ляшком. Усе сприймалося схвально. Та в залі, де на мармурових пілонах викарбувано золотом 11687 прізвищ Героїв Радянського Союзу і Героїв Соціалістичної Праці, командував Київського військового округу генерал І. Герасимов несподівано запитав: «Чому серед двічі героїв немає Устинова?». Пояснили так: його прізвище – серед Героїв Соціалістичної Праці та в списках Героїв Радянського Союзу. Генерал не заспокоївся: «Як же це завтра буде на відкритті? Міністр оборони СРСР не побачить свого прізвища серед двічі героїв?». Члени комісії промовчали, а секретар ЦК КПУ О. Капто підійшов до мене і сказав: «Щоб завтра до відкриття експозиції прізвище Устинова було серед двічі героїв». Я відповів, що це неможливо, бо треба змінити всю мармурову плиту. Допоміг художник Костянтин Покулитий. Він приніс пензлі та золоту фарбу й на великій висоті, з неабиякими труднощами, вписав між прізвищами ще одне – Д. Устинова.

У книзі відвідувачів музею перший запис мав зробити Л. Брежнев. Текст уже погодили з ним. Але бажано було, щоб хтось написав цей відгук почерком, близьким до брежнєвського. Мені передали фронтовий блокнот начальника політвідділу 18-ї армії. Записи там було зроблено виразним почерком. Я пішов до художника – майстра шрифтів Петра Чобітка. Він скопіював кілька нотаток із блокнота, а потім написав текст у книзі відвідувачів надзвичайно схожим на брежнєвський почерком.

Після завершення мітингу під час відкриття комплексу Генеральний секретар ЦК КПРС зайшов до зали музею, сів за столик і розписався під заготовленим текстом. Директор музею В. Козлов попросив залишити ручку як перший експонат. Сталося це в день відкриття музею – 9 травня 1981 року.

І ось уже виповнюється 40 літ від початку створення Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» – цієї воістину народної будови, бо прилучилися до неї не тільки мешканці столиці, а й трудові колективи з усієї України.

Навіть сьогодні відчувається певна недоволеність трактуванням образу головної скульптури, та загалом створено важливий і потрібний осередок – центр патріотичного виховання.

У залах музею зібрано тисячі реліквій: документи, фотографії, кінострічки, звукозаписи, твори мистецтва, зброя, особисті речі й нагороди учасників війни. Тут відбуваються зустрічі ветеранів із молодими солдатами й курсантами військових училищ, під час яких згадують героїчні подвиги наших співвітчизників на фронтах, у партизанських з'єднаннях та в підпіллі. На території площею понад десять гектарів упорядковано культурно-природний парк для киян і гостей міста. Щорічно з експозицією ознайомлюються близько мільйона відвідувачів.

Про Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» чимало пишуть і розповідають. Як правило, кожен згадує про ту частину справи, до якої він прилучався. І це природно, бо, як любив казати один керівник, «людина не може всього знати, все знають тільки всі». Отож нехай ці нотатки стануть іще однією сторінкою історії створення важливого осередку нашої культури.